

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA BOHEMISTIKY

PAVLA ZLÁMALOVÁ

III. ročník – prezenční studium

Obor: Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

FAKTA A FIKCE

V ROMÁNU JIŘÍHO ŠOTOLY SVATÝ NA MOSTĚ

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Erik Gilk, Ph.D.

OLOMOUC 2009

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 27. 4. 2009.

.....

Děkuji Mgr. Eriku Gilkovi, Ph.D. za odborné vedení diplomové práce a poskytování podnětných rad a námětů.

Obsah

Úvod.....	5
1 Historická próza v období normalizace.....	6
1.1 Antiiluzivní pojetí historie.....	7
1.1.1 Štolova historická próza.....	8
2 Svatý na mostě.....	12
2.1 Děj.....	12
2.2 Rozbor hlavní postavy.....	13
2.2.1 Vnější charakteristika.....	14
2.2.2 Vnitřní charakteristika.....	15
2.2.3 Název knihy versus ústřední postava.....	17
2.2.4 Dialog dvou Johánků.....	17
2.2.5 Motiv jazyka.....	18
2.2.6 Král a arcibiskup.....	21
3 Svatý Jan Nepomucký.....	26
3.1 Život doktora Johánka.....	26
3.2 Od historické postavy ke světci.....	29
3.3 Štolův inspirační zdroj.....	31
4 Reakce kritiky.....	34
4.1 Spor v Tvorbě.....	34
4.2 Průřez soudobou kritikou.....	36
Závěr.....	42
Anotace.....	44
Seznam literatury.....	45

Úvod

U historických próz vždy automaticky vyvstává otázka, nakolik se daný autor držel reálií a faktických údajů, zvláště pokud v díle figurují reálné historické postavy. V případě této bakalářské diplomové práce se nám materiálem k takové úvaze stal román Jiřího Šotoly *Svatý na mostě*, ve kterém nás zaujal rozpor mezi Šotolovým Johánkem z Pomuku a postavou svatojanské legendy svatého Jana Nepomuckého.

Cílem tedy je podívat se na Jana Nepomuckého v podstatě ze tří perspektiv. Nejdříve jako na literární postavu Šotolova románu, následně na základě vědeckých poznatků představíme historicky doloženého doktora Johánka a nakonec přidáme názory soudobé kritiky na román *Svatý na mostě*, v jejichž rámci je komentována i hlavní postava.

Práce je rozvržena do čtyř kapitol. První kapitola se zabývá podobami historického románu především v sedmdesátých letech 20. století a zasazením Šotolovy tvorby do jejího kontextu. V druhé kapitole jsme se soustředili na literární postavu Johánka z Pomuku a na jeho charakteristiku, přímou a nepřímou. Zmíníme ústřední motiv jazyka, který je s hlavním protagonistou neodmyslitelně spjat. V krátkosti přiblížíme také postavy Václava IV. Lucemburského a Jana z Jenštejna, kteří zásadně ovlivnili Johánkovy osudy. V následujících kapitolách se nejdříve zaměříme na historicky doložené poznatky o osobě Johánka z Pomuku, které Šotola nechtěl nebo nemohl využít. Podrobněji rozebereme dílo Jana Herbena, který také reflektoval nepomucenskou otázku a mohl by být hlavním Šotolovým inspiračním zdrojem, následně se pokusíme najít styčné body se Šotolovým románem. Poslední kapitola je věnována ohlasu kritiků a jejich různorodým výkladům románu *Svatý na mostě*. Zvláštní pozornost budeme věnovat sporu mezi Jiřím Šotolou a Jiřím Hájkem, který se odehrál na stránkách normalizační Tvorby.

Tato práce by tak měla ukázat, jakým způsobem může autor historické prózy pracovat s historickými fakty a jak nejednoznačné reakce může svým dílem vyvolat.

1 Historická próza v období normalizace

Historická próza po druhé světové válce postupně měnila své zaměření a způsob uměleckého zachycení minulosti. V padesátých letech v podstatě plnila stejnou funkci jako literatura se současnou tematikou. Autoři se prostřednictvím historie snažili nalézt objasnění soudobých událostí a zejména historicky zdůvodnit probíhající změny v komunistickou totalitou ovládané politice a společnosti.

To se odráželo i ve volbě námětů – často bylo zpracováváno téma husitských válek a národního obrození. Zaměření spíše na společnost než na jedince se projevovalo i ve způsobu formálního zpracování, kdy byla hojně využívána forma románu-kroniky.

Po roce 1957, kdy byl řadě spisovatelů zrušen publikační zákaz a vznikala nová nakladatelství, došlo ke skutečnému rozmachu historické prózy. Společenské romány ustoupily do pozadí, autoři se více zaměřili na zobrazení individuálních osudů. Objevila se témata životního hledání a mnohotvárnosti lidských životů.

Po okupaci Československa v srpnu 1968 byly značně omezeny možnosti otevřeně reagovat na aktuální situaci. Řada autorů se tak uchýlila k historické próze, v jejímž rámci se mohli pomocí historických paralel a alegorií skrytě vyjadřovat k soudobým problémům.

V době normalizace lze historickou prózu rozdělit do dvou hlavních skupin. První se blížila k určitému druhu lidového čtení, které se vyznačovalo čtivostí a poutavým dějem, čtenář se vlastně zábavným způsobem dozvěděl nějaká fakta z historie.¹ Tento druh historické prózy byl mezi čtenáři velmi oblíbený, protože poskytoval jistý únik z šedivé reality normalizace.

Druhou skupinu tvořila díla již jednou zmíněná, která se prostřednictvím minulosti vyjadřovala k současnému, nejčastěji politickému dění. V dílech těchto autorů již nenalezneme víru v pozitivní směřování dějin. Optimismus je vystřídán skepsí a nedůvěrou k idealizovanému pojetí dějin.

¹ Můžeme sem řadit autory jako Jarmila Loukotková, Alexej Pludek, Miloš V. Kratochvíl, Ludmila Vaňková a další.

1.1 Antiiluzivní pojetí historie

Nyní se více zaměříme na druhou výše zmiňovanou skupinu historické prózy. Pod touto zastřešující charakteristikou se samozřejmě nacházejí různorodí autoři, kteří si jsou často myšlenkově blízcí, přesto ve svém přístupu odlišní. Z této početné skupiny autorů zmíníme pouze tři jména, a to Jiřího Štolu, Oldřicha Daňka a Vladimíra Körnera. Nejvíce se budeme samozřejmě soustředit na prvního jmenovaného, další dva autory zmiňujeme z důvodu jejich ideové blízkosti Štolově tvorbě.

Štolova historická próza se vyznačuje dějinnou skepsí a chápáním individua jako oběti mocenských mechanismů. Právě to jej spojuje s dalšími dvěma autory. Ačkoliv ve svých dílech nastolují složité otázky o smyslu lidského bytí nebo hledání pravdy, nerezignují přitom na linii vyprávění. Epickou prózu obohacují psychologickou kresbou postav, často za využití vnitřních monologů, do popředí se dostává vypravěčský subjekt. Každý z těchto autorů má však svá specifika.

Oldřich Daněk se ve svých románech² „*zamýšlí [...] nad možnostmi uplatnění morálních ideálů v životě, nad střetáním humanismu s nevybíravým politickým praktikismem.*“³ Hlavní hrdinové jeho próz jsou lidé spíše pasivní, kteří své krize řeší přemítáním než činy. Jsou více svědky dění než jeho protagonisty a jejich osudy jsou tak mnohem více formovány zvnějšku, častokrát pouhou souhrou okolností.

U Vladimíra Körnera⁴ je historie zpodobněna jako nesmyslná mašinérie. S tím souvisí pro Körnera typický motiv války a věčně se vracejícího zla. Hrdinové jeho próz si v sobě téměř vždy nesou bolestný prožitek války, kvůli kterému se nemohou začlenit do společnosti a najít si v ní své místo. Proto zůstávají osamocení, jejich životy jsou jen věčným blouděním bez cíle a hledáním věčné hodnoty, jež by přesáhla jejich existenci. Svým sugestivním a baladickým ztvárněním vyznívají Körnerovy prózy značně depresivně.

² Románová trilogie *Král utíká z boje* (1967), *Král bez přilby* (1971), *Vražda v Olomouci* (1972).

³ DOKOUPIL, Blahoslav. *Čas člověka, čas dějin (Poznámky k vývoji české historické prózy 1966–1986)*. Praha: Československý spisovatel, 1988, s. 17.

⁴ Körnerovy historické prózy – např. *Písečná kosa* (1970), *Údolí včel* (1978), *Lékař umírajícího času* (1984).

1.1.1 Šotolova historická próza

Plno skeptických otázek v sobě ukrývá historická próza Jiřího Šotoly. Stejně jako Körnera „i jeho zajímají postavy, jež se dostávají pod kola dějin, anebo se dějinám snaží uniknout.“⁵ S Daňkem zase Šotolu spojuje autorská ironie, kterou relativizují historické události i postavy.

Již svým prvním historickým románem – *Tovaryšstvo Ježíšovo* (1969)⁶ – se Šotola zařazuje po bok těchto autorů. V románu se soustředí na to, jak zhoubný vliv může mít ideologie (v tomto případě náboženská) na člověka, když je navíc fanaticky a násilně prosazována.

Šotola zasadil děj do 17. století, kdy v českých zemích vrcholila rekatolizace a hlavními šířiteli a propagátory katolické víry byli příslušníci jezuitského řádu. Hlavním protagonistou je právě člen Tovaryšstva páter Had. Kolem něj se utváří ústřední konflikt románu. Jeho mravní ideály se totiž dostávají do střetu se „skutečnými politickými a hospodářskými cíli Tovaryšstva [...]“.⁷ Svými nadřízenými je postupně donucen slevovat ze svých ideálů, zmítá se tak mezi věrností svým zásadám a poslušností k řádu. Hadův vnitřní boj, předznamenán již jeho mluvícím jménem Vojtěch Had, nakonec ústí v ztroskotání jeho ideálů a končí únavou a rezignací. Přitom se Šotolovi podařilo nesklouznout k jednostranně negativnímu hodnocení Tovaryšstva. Prostřednictvím postav z vesnického lidu ukazuje, jak může být výsledek násilně prosazované ideologie nejistý, pokud vyžaduje jen formální poslušnost a nikoliv skutečné přesvědčení.

Román *Tovaryšstvo Ježíšovo* je výjimečný jazykovým ztvárněním. Šotola vytváří svébytný jazykový styl za využití poetismů, archaismů i hovorových výrazů, někdy až vulgárních. Využívá prostředků moderní prózy, tedy vnitřního dialogu, polopřímé a nevlastní přímé řeči, prolínání vypravěčských perspektiv, ale uplatňuje i postupy barokní literatury, především hru s kontrasty.

⁵ DOKOUPIL 1988, s. 47.

⁶ ŠOTOLA, Jiří. *Tovaryšstvo Ježíšovo*. Praha: Mladá fronta, 1969.

⁷ DOKOUPIL 1988, s. 21.

Svému skeptickému náhledu na dějiny zůstal Šotola věrný i v dalším románu *Kuře na rožni* (1976).⁸ Nicméně je zde už patrný jistý rozdíl od *Tovaryšstva Ježíšova*. Mnohem více ho začíná zajímat osud jednotlivce, který se marně pokouší unikat před mechanismem tzv. velkých dějin, zde před ničivostí napoleonských válek, aniž by jen tušil smysl okolního dění.

Tímto člověkem je loutkář a tulák Matěj Kuře, který zběhne z armády a zmateně se potlouká krajinou téměř na dostřel od klíčových bitev napoleonských válek (Marengo, Slavkov). „V ohni válečných požárů je obrácen jako „kuře na rožni“.“⁹ Společnost mu dělají jeho loutky, které táhne ve vaku na zádech a jež mu zajišťují obživu. Každá loutka představuje vyhraněný lidský typ s ustálenými postoji a Matěj s nimi vede imaginární rozhovory, „[...] konfrontuje se život doopravdy a pouhá hra na život.“¹⁰

Šotola si zvolil pro líčení Matějových peripetií zvláštní metodu. Jeho osudy rekonstruuje na základě kusých zápisků a dokumentů, které vypravěč ze současnosti našel na půdě starého domu. Matějova pouť končí v dřevěné boudě, kde opuštěný, vyčerpaný fyzicky i psychicky, umírá. Šotola ukazuje, že lidský život sice má svůj konec, ale dějiny pokračují nezadržitelně dál.

Na rozdíl od předchozího románu Šotola více dramatizuje vyprávění prostřednictvím dialogů, narůstá i expresivnost jazykových prostředků.

Podle Blahoslava Dokoupila by „*Kuře na rožni* [...] mohlo být charakterizováno jako román o hledání smyslu a *Svatý na mostě* jako román o nenalézání smyslu.“¹¹ Těmito slovy by se dal uvést třetí Šotolův historický román – *Svatý na mostě* (1978).¹² Patří do skupiny děl, která se zaměřovala na křesťanskou tradici a záměrně se pokoušela

⁸ ŠOTOLA, Jiří. *Kuře na rožni*. Praha: Československý spisovatel, 1976.

⁹ POHORSKÝ, Miloš. *Historický román jako dramatický rozhovor*. In ŠOTOLA, Jiří. *Kuře na rožni*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 323.

¹⁰ Tamtéž, s. 325.

¹¹ DOKOUPIL, Blahoslav. *Dějiny z pohledu: Jiří Šotola*. In *Život je jinde...? Materiály z mezinárodní mezioborové konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 13. – 15. června 2001 v Praze*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2002, s. 264. ISBN 80-85778-35-1.

¹² ŠOTOLA, Jiří. *Svatý na mostě*. Praha: Československý spisovatel, 1978.

demytizovat postavy světců a světic. Šotola se zaměřil na kontroverzní postavu katolické legendistiky Jana Nepomuckého.

Hlavní postava Johánka z Pomuku v sobě spojuje vše, co si lze představit pod protikladem světce. Jak ostatně podotýká B. Dokoupil: „[...] *Johánek je stvořen především z živlu negace.*“¹³ Johánek představuje člověka, který je malý nejen vzrůstem, ale i myšlením. Ačkoliv se v jistém ohledu podobá Matěji Kuřeti, v důležitých aspektech se liší. Zatímco Matěj odmítá mít poslání, protože to považuje jen za frázi, Johánek už od začátku žádné poslání nemá, a to ani neví, že by vůbec nějaké mohl mít. Představuje osobu tak nízkou, že téměř přestává být člověkem. O tom svědčí i smýšlení vedlejších postav, které ho považují spíše za odpudivého živočicha, nejčastěji myš nebo krysou.

Johánek ovšem v románě nefunguje jako kontrastní složka k pozitivním hodnotám. Všichni okolo něj jsou jen zdánlivě lepší, protože „*účastníci tzv. velkých dějin své faktické plebejství, svou přízemní hamižnost skrývají, kdežto Johánek nic neskrývá, ke všemu – i ke své zbabělosti, i ke své podlosti, i ke svému lichvářskému řemeslu – se plně zná.*“¹⁴ Pohledem zdola, z Johánkova postavení, zbavuje Šotola dějiny vznešenosti a majestátnosti, podobně jako svatojanskou legendu.

I ve *Svatém na mostě* zůstává Šotola věrný svému stylu, který se vyznačuje značnou expresivitou na syntaktické i lexikální rovině. Za použití úsečných jednoduchých vět a osamostatněných větných členů vytváří dojem neklidného, přerývaného textu. V omezené míře používá knižní výrazy, naopak upřednostňuje emocionálně zbarvená slova, uchyluje se až k vulgarismům, které mají ještě podpořit dehonestaci dějin, respektive církevní legendy.

Poslední¹⁵ Šotolova historická próza *Osmnáct Jeruzalémů* (1986)¹⁶ se opět vrací k problematice ideologického (náboženského) fanatismu. Autor si zvolil téma dětských

¹³ DOKOUPIL 2002, s. 266.

¹⁴ Tamtéž, s. 267.

¹⁵ Šotola ještě napsal románovou trilogii vztahující se k dějinám 20. století, tedy k období, které sám prožil (kromě prvního dílu odehrávajícího se během 1. světové války): *Malovaný děti* (1983), *Róza Rio* (1986), *Podzim v zahradní restauraci* (1988).

křížáckých výprav na osvobození Jeruzaléma, který je vylíčen jako ideál pozemského ráje. Pro účastníky výpravy je však nedosažitelný a Jeruzalém se tak stává symbolem marnosti lidského hledání. Absurditu dějin zde dovádí Šotola až do extrému.

Závěrem můžeme konstatovat, že Šotola ve svých historických prózách útočí na zažité, stereotypní chápání historie. Zajímá ho, jakou stopu může zanechat jedinec v koloběhu dějin a jestli si při tom může zachovat svou tvář, tedy integritu své osobnosti a autentičnost svého života.

Nejvlastnější je mu skeptický pohled. Své hrdiny zesměšňuje, opovrhuje jimi, ale někdy s nimi i soucítí. Neustále klade postavám i čtenářům zneklidňující otázky, jednoznačné odpovědi přitom nepřináší.

¹⁶ ŠOTOLA, Jiří. *Osmnáct Jeruzalémů*. Praha: Československý spisovatel, 1986.

2 Svatý na mostě

2.1 Děj

Jiří Šotola se ve svém románu zaměřil na období českých dějin vymezené počátkem vlády Václava IV. Lucemburského a jeho rozepřemi ústíci v rozchod s arcibiskupem Janem z Jenštejna. Předhusitské Čechy, respektive Evropa 14. století, jsou vykresleny jako složitá mozaika soupeřících mocenských zájmů. Jednota katolické církve je narušena papežským schizmatem, sílí hlasy volající po její reformě. Navíc se ukazuje, že mladičkový král Václav nepodědil téměř nic z panovnického talentu svého otce Karla IV. Bohužel v době, kdy české království nezbytně potřebuje silnou vůdčí osobnost. Podobným problémem je postižena i česká církev, kde se arcibiskupského postu ujímá mladický nevyzrálý Jan z Jenštejna, který nijak netouží po tom stanout v čele českého arcibiskupství.

Liknavost a nedůslednost ve vládě Václava i Jenštejna tak otevírá možnosti všem, kteří prahnou po penězích a moci a neštítí se pro to udělat cokoli. Typickými příklady takovéto životní filozofie jsou Mikuláš Puchník a Zikmund Huler. Puchník se dostane na pozici generálního vikáře a za arcibiskupa vyřizuje téměř všechny nepříjemné povinnosti: *„Byla to úmorná práce, ale Puchník se mohl zanedlouho pochlubit, že se v české arcidiecézi jen máloco děje bez jeho souhlasu. A mohl se pochlubit i tím, že se s jeho souhlasem neděje nic, s čím by arcibiskup nebyl spokojen. Pokud se o tom ovšem arcibiskup včas dověděl. Maličkostmi ho Puchník neobtěžoval. Ani nudnými součty grošíků, které mu tu a tam při té úmorné práci zůstávaly za nehty.“*¹⁷ Podobným způsobem pracuje i Huler pro krále Václava.

Román je přímo zalidněn postavami ze všech společenských vrstev. Jednotícím prvkem je ústřední postava Johánka z Pomuku, který se uchýlí pod ochrannou ruku Mikuláše Puchníka a dílem náhody i vlastní vychytralosti se propracuje z obyčejného písaře až na generálního vikáře, v podstatě náměstka arcibiskupa. Po přímém kariérním

¹⁷ ŠOTOLA, Jiří. *Svatý na mostě*. Praha: Československý spisovatel, 1978, s. 164. Dále cituji pod zkratkou SNM a s uvedením příslušné strany.

růstu následuje strmý pád. A to doslova, poněvadž je umučen a svržen do vltavských vod. Jeho tzv. přátelé se nerozpakují obětovat jeho život, aby si zachránili svůj vlastní.

Rámcem románu tvoří životní příběh vypravěče ze současnosti, kterému, podobně jako Johánkovi, do života zasáhnou „velké“ nadosobní dějiny. Musí opustit zamýšlenou dráhu kněze a spokojit se s místem výpravčeho v zapadlé železniční stanici. Již od mládí zaujat osudy svatého Jana Nepomuckého začne sepisovat jeho fiktivní osudy, tedy výše zmíněnou historii Johánka z Pomuku.

Šotola při tvorbě hlavní postavy i celého příběhu vycházel z historických faktů, ty mu však slouží jen jako pozadí pro jeho bohatou fabulaci. Výsledkem je nelichotivý obraz nejen českých dějin, ale i samotného Johánka. Šotola ovšem není první a ani jediný, kdo se pokusil o demontáž legendy o svatém Janu Nepomuckém. Velmi silné protinepomucenské zaměření se objevuje už na počátku 20. století.

2.2 Rozbor hlavní postavy

Při rozboru hlavní postavy Jana Nepomuckého jsme se zčásti inspirovali v poetice Daniely Hodrové, která pro tento účel stanovila několik způsobů:

1. *promluva vypravěče o postavě (přímá charakteristika postavy, popis jejího zevnějšku, chování, jednání, myšlení); součástí této promluvy je i jméno;*
2. *dialogy a výroky jiných postav o této postavě;*
3. *monology a) „vnější“ b) „vnitřní“;*
4. *scénické poznámky (v dramatu, výjimečně i jinde);¹⁸*

Pro naše účely budeme moci využít pouze první dva body. V rámci postavy Johánka z Pomuku se vnitřní ani vnější monology vůbec nevyskytují, stejně tak scénické poznámky charakteristické pro drama. Z absence vnitřních monologů můžeme vyvodit, že citový a myšlenkový život Johánka je tak povrchní, že ani nestojí za zprostředkování, což se ostatně potvrzuje v přízemnosti jeho záměrů a jednání, jak doložíme dále.

¹⁸ HODROVÁ, Daniela a kol. ...na okraji chaosu... Praha: Torst, 2001, s. 519. ISBN 80-7215-140-1.

Karel Hausenblas¹⁹ při analýze postavy zmiňuje i její kontrastní poměr k jiným postavám, dále například rozpor mezi názvem knihy, který se vztahuje k hlavní postavě, a jejím následným vyzněním v díle. Syntézou všech výše zmíněných poznámek a podnětů se pokusíme o komplexní analýzu hlavní postavy Šotolova románu *Svatý na mostě*.

2.2.1. Vnější charakteristika

Prvním poznávacím znakem postavy bývá její jméno. V našem případě se jedná o jméno historicky doložené osobnosti – Jana Nepomuckého. To už určitým způsobem podmiňuje naši představu o postavě. Ovšem Šotola tuto představu od prvních stránek románu nabourává.

Projevuje se to již ve způsobu, jak postavu nazývá vypravěč a ostatní postavy. Nejčastěji vystupuje pod jménem Johánek z Pomuku, ale objevují se i verze Hanýsek, Johanes, Hanes. Na úřední listiny se zase vznešeně podepisuje „*Johanes quondam Welflini de Pomuk*“ (SNM, s. 61) Šotola nás tak vlastně upozorňuje, že je to vyprávění o jiném Janu Nepomuckém, než jak je znám z legendy. Tudíž žádný světec, naopak velice chybující smrtelník.

Ještě výrazněji se naše představa o hlavní postavě formuje pomocí popisu zevnějšku. Základní poznávacím znakem se stává jeho výška. Neustále je totiž zdůrazňován Johánkův malý vzrůst, vypravěč i ostatní postavy ho vidí jako směšné malé individuum, „*kterého milý Pánbůh ošidil na výšce a na tloušťce mu to nevynahradil [...]*“ (SNM, s. 69)

Další podrobnosti o jeho vizáži se příliš neobjevují, což ostatně vypravěč vysvětluje: „*Krom toho, že byl směšně malý, nevypadal nijak zajímavě ani významně.*“ (SNM, s. 54) Bezútěšnost zevnějšku pak dokresluje i oděv. Johánek je líčen jako: „*Nevyzpytatelný špinaveček. Smrdí žebráckou kuchyní a čtrnáct dní nošeným prádlem, i stát s ním na ulici je hotový očištec.*“ (SNM, s. 118)

¹⁹ HAUSENBLAS, Karel. *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova, 1971.

O tom, kolik je Johánkovi let, se dozvídáme jen okrajově na dvou místech v knize. Je zmíněno, že věkem je blízký Puchníkovi, v roce 1378 jim „*oběma chyběly do čtyřicítky nanejvýš dva roky*“. (SNM, s. 60). Umírá v roce 1393, tedy ve svých třiapadesáti letech.

Zato jeho nízký původ je připomínán neustále, zde jeden příklad za všechny: „*Venkovský přišelec je Johánek. Z rodu nízkého. Klášterní poddaný. Z městečka Pomuku přišlý.*“ (SNM, s. 61)

2.2.2 Vnitřní charakteristika

Názory a povahové vlastnosti Johánka z Pomuku jsou nám zprostředkovány na základě popisu jeho chování a interakce s dalšími postavami. V tomto případě Šotola používá nepřímou charakteristiku.

Jak už jsme zmínili v předchozí subkapitole, nejvýraznějším poznávacím znakem Johánka je jeho malý vzrůst. A tato nízkost přímo odkazuje k přízemnosti Johánkových myšlenek. Veškeré jeho činy směřují k naplnění jediného cíle, a to k uspokojení tělesných a materiálních potřeb. Johánkovým náboženstvím jsou peníze a požitky z nich plynoucí. Myšlenkami se stále drží při zemi, rozkol v církvi ani v českém království ho nezajímá. A každý to na něm navíc hned vidí, zde např. arcibiskup Jenštejn: „*Písařík byl mrňavý, ale nacpaný životem, až mu to lezlo z nosu, touhou žít, jíst, pít, jako sele, jako myš.*“ (SNM, s. 111)

Je však důležité poznamenat, že si je Johánek své nízkosti vědom, a netouží po vysokých církevních funkcích. To, že se mu pak taková příležitost naskytne, je částečně dílem náhody, ale z větší části iniciativou Puchníkovou, který si tím Johánka pojistí jako oddaného dlužníka, kdykoliv ochotného se za něj obětovat. Johánek není tak naivní, aby si neuvědomil, že ho má Puchník ve své moci: „*[...] a jemu se zdálo, že se mu jaksi ztěžka jde, že se mu včera šlo lehčeji, že něco táhne na noze a že je to past, že strčil nohu do pasti, a kdyby jenom nohu, celého Johánka strčil do pasti, vlekl se po mostě a byl velice nešťasten a velice sklíčen tušením věcí příštích a převelice se bál.*“ (SNM, s. 276)

Puchník tak získá loajálního služebníka, od kterého se nemusí obávat vzpoury, protože je na něm Johánek finančně závislý. Navíc na postu, o který nikdy nestál, jenž je příliš vysoký na jeho původ. Tudíž pro něj nepřichází v úvahu, že by se snažil získat arcibiskupství pro sebe. Puchník si je toho vědom, a tak může Johánkovi – jako jedinému – alespoň v tomto směru věřit.

K úkolům v nové funkci pak Johánek přistupuje po svém. Vyznává prostý názor, že vše se dá urovnat dohodou či drobným úplatkem. Při výslechu kazatele Matěje z Janova, obviněného z šíření kacífství, si počíná jako při smlouvání na trhu:

– *„Odvolej, mistře Matěji. Před celou synodou. Prospěje to české církvi. Myslet si můžeš svoje, ale odvolej ty bludy. Nic ti to neudělá.*

– *Jaké bludy?*

– *Však ty víš. To, cos kázal. A to, co spisuješ.*

– *Kážu a píšu pravdu.*

– *Ano. Jistě. O tom není sporu, můj zlatoústý. Ale jsou s tou pravdou zmatky. A hrozná potíže. Ne, mně ji nemusíš vysvětlovat, já se s tebou nepřu. Ale před synodou ji odvolej.“*

(SNM, s. 283)

Ačkoliv se Johánek pohybuje mezi vysokými církevními hodnostáři, nikdy se mu nepodaří mezi ně zapadnout, v čemž mu brání především jeho nízký původ a také neschopnost budit ve své funkci alespoň zdání vznešenosti.

Nicméně si osvojí některé prvky chování vysokého kléru. K níže postaveným lidem se chová nadřazeně, naučí se klást ty správné otázky k odhalení kacířských bludů a nerozpakuje se půjčovat peníze na lichvářský úrok. Případné dluhy pak vymáhá pod hrozbou klatby.

Na počátku svého funkčního působení se stále cítí nejlépe ve společnosti sobě rovných, plebejců, jako je on sám. Ale svými osvojenými manýrami a rostoucím majetkem se vrstvě, ze které vzešel, stále více vzdaluje. Nakonec se tak stává bezprizorní osobou, svým

postavením a majetkem vzdálenou prostým lidem, zároveň mu však jeho nízký původ brání zapadnout mezi vysoké církevní představitele.

2.2.3. Název knihy versus ústřední postava

Ačkoliv kniha nese název *Svatý na mostě*, vyprávění o Johánkovi z Pomuku rozhodně není vyobrazením života světce v tom smyslu, jaký bychom očekávali. Je zde jasně patrné napětí mezi titulem románu a jeho obsahem.

Podle Šotoly je vypravěčova (případně i čtenářova) mylná představa o svatém Janovi utvořena z tradované legendy a následných zázraků, a může být podpořena četným zobrazením světce, především v podobě hojně rozmístěných soch v období baroka, které ho zobrazují jako muže s ušlechtilou tváří, plnovousem a svatozáří s pěti hvězdami.

Šotola využívá tohoto mylného očekávání a přivádí na scénu onu karikaturu člověka – Johánka. Záměrně zesměšňuje jeho vzhled i pohnutky, vytváří dokonalý negativ světce. Demonstruje jakoby naruby praktiky katolické církve při tvorbě kultu světců.

Pár dní po smrti Johánka jsou stopy jeho činů prakticky zahlazeny, stejně tak podrobnosti a pozadí jeho úmrtí. Nikdo nepátrá po tom, jakým člověkem Johánek byl. V groteskním finále se o mrtvolu generálního vikáře svede spor a rvačka mezi třemi kněžskými řády. Všichni jsou motivováni vidinou zisku plynoucího ze zástupu věřících u hrobu mučedníka. Předhánějí se v líčení zázraků, které provázely jeho skon, aby si vydobyli větší právo na tělo mučedníka. Nakonec je Johánek pohřben v kostele u Sv. Kříže a je domluveno, „že vskutku byla zář v podobě peroutky nad tělem, že vskutku byly i hvězdy, tryskající z vln [...]“. (SNM, s. 518)

2.2.4 Dialog dvou Johánků

V závěru knihy se ocitáme v roce 1866 v období prusko-rakouské války, kdy jsou ostatky svatého Jana odváženy do bezpečí na statek pražského kapitulního probošta v Něhošovicích, aby byly uchráněny před drancováním pruských vojsk.

Povoz doprovázejí „*dvě divnodivné figury, napohled komik a tragéd od kočovné společnosti [...]*.“ (SNM, s. 529) Oba dva přeludy představují Jana Nepomuckého. První z nich představuje Johánka, jehož osudy jsou v příběhu podány, druhý je pak církví stvořený sv. Jan Nepomucký. Johánek zastupuje hmotnou, reálnou složku – tělo, zatímco svatý Jan je jen pouhou ideou, církví dodatečně vytvořenou. Šotola tu vlastně demonstruje absolutní rozchod mezi realitou a církevní legendou, která žije svým vlastním životem bez ohledu na svůj předobraz. Jediné, co ty dva spojuje, jsou kanovnické pláštíky, v nichž jsou oba zahaleni. A tyto protipóly spolu vedou zajímavý rozhovor.

Johánek jako věčný pochybovač nevěří, že skutečně vezou jeho ostatky. Svatý Jan ho dogmaticky přesvědčuje o opaku a snaží se mu vnutit svou upravenou verzi Johánkova života, skutků a smrti. Ti dva se spolu nemohou nikdy dohodnout. Světec by se nejraději svého kdysi existujícího hmotného těla, tedy Johánka, zbavil, ale nemůže to udělat, poněvadž i církevní legendy potřebují alespoň zrnko hmatatelných důkazů, že nejsou celé jen smyšlenkou. Svatý Jan otevřeně přiznává: „*Já potřebuju doklad, že jsem byl! [...] Lidé jsou genus přízemní. Lidé si potrpí na příklady. Ze života.*“ (SNM, s. 540)

Kromě nich je tu však ještě třetí věčný Johánek, který provází lidstvo odnepaměti. Jako modla, ke které se lidé uchylují v době nouze či nemoci. Nezáleží na tom, jestli byl původně pohanským bůžkem nebo později katolickým světce. Jeho podstata zůstává stále stejná, mění se jen jeho vnější podoba. Nekoná zázraky, ale přináší lidem alespoň úlevu v jejich trýzni. „*Lidé něčemu věřit musí [...]. Ještě mnozí přijdou a uvěří. To není žádná katolická víra.*“ (SNM, s. 554)

2.2.5. Motiv jazyka

Ústředním motivem románu je jazyk jako tělesný orgán, což se v souvislosti se svatojanskou legendou přímo nabízí. Zmiňme krátce okolnosti nálezů této relikvie.

Při exhumaci pozůstatků Jana Nepomuckého v roce 1719 byly nalezeny nejen kosti a lebka světce, ale i „*kus měkké načervenalé tkáně*“,²⁰ identifikované jako jazyk. Nález byl okamžitě usouvztažněn k Janově mlčenlivosti, s jakou zachoval zpovědní tajemství královny Johany a která tak způsobila jeho mučednickou smrt.

Není tedy žádným překvapením, že je tento motiv nejčastěji spojován s ústřední postavou. Johánek si rád sám pro sebe vyplazuje jazyk, třeba na mši, když se nudí a myslí na jídlo. Stav jeho jazyka, barva a zvlhčení vlastně odráží jeho duševní rozpoložení. Když se mu podaří zažehnat problémy, dobře se nají a odpočívá, pak jeho jazyk zrůžoví. Pokud je však nespokojen, jazyk se začíná od špičky lehce zbarvovat do fialova. Jazyk je také prostředkem jeho ponížení, například když mu Puchník při hostině poručí, aby ho vyplázl, a pak mu ho za všeobecného veselí posypou pepřem.

V jednom případě je motiv jazyka použit opravdu neotřele, když je Johánek dokonce degradován na pouhou věc. Když Puchník přemýšlí o tom, jak se zmocnit místa generálního vikáře, aniž by ho musel vykonávat sám, rozhodne se na to použít Johánka. A tehdy o něm uvažuje jako o „*rukavici. Z kůže lidské*.“ (SNM, s. 272) Jestliže se popálí, odnese to rukavice (Johánek), kterou si svlékne a zahodí. Poté, co si věc takto promyslí, Puchník pošle „*pro pivo a pro dva uzené jazyky a pro Johánka z Pomuku*.“ (SNM, s. 272) Po zmínce o lidské rukavici to pak zákonitě vypadá, jako by se z Johánka stala položka na jídelním lístku, jakýsi třetí jazyk vedle těch dvou uzených. A opravdu, Puchník si pak pochutnává nejen na uzených jazycích, ale obrazně i na Johánkovi. Vychutnává si jeho rozpaky a výmluvy, a nakonec ho donutí místo generálního vikáře přijmout.

Johánek při svém putování spatří i zázračný jazyk svatého Antonína v Padově, ale není pro něj posvátnou relikvií a už vůbec ne svědectvím o zázraku. Když se ho tedy Puchník zeptá, zda slyšel o jazyku sv. Antonína, Johánek jen odvětlí: „*Ano. Něco se povídá*.“ (SNM, s. 120)

²⁰ VLNAS, Vít. *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha: Mladá fronta, 1993, s. 134. ISBN 80-204-0358-2.

Jazyk pro Johánka nabývá nového významu, když spatří nemocného papeže a jeho jazyk – suchý a nafialovělý, který vystrkuje z úst, když ho postihne záchvat. Nejen Johánkovi, ale i Puchníkovi a ostatním přihlížejícím se papež v takové chvíli zdá být „*hrozný, mocný a vznešený*“. (SNM, s. 201) Pro všechny je to děsivá podívaná, označují to za jakési „*svaté šílenství*“. (SNM, s. 201) Johánek začne jazyk používat stejným způsobem.

Spojuje ho na jedné straně se vznešeností, s křesťanským zanícením. Pociťuje, že to k církevním obřadům patří. Proto při mši, když se ostatní bijí v prsa, Johánek „*maličko vytřeštil oči do prázdna, pootevřel ústa a povystrčil jazyk*.“ (SNM, s. 245) Jindy má vyplazený jazyk jako hrozbu, varování, které má vyděsit nepřítele. Chce tak získat převahu, ale vždy to vyznívá jako směšně bezmocná pomsta. Tehdy touží mít naopak jazyk morový, černý a opuchlý.

V epilogu románu se motiv vrací jako symbol svatosti, a to se již jedná o šedivý jazyk bez těla, uložený ve zlatém relikviáři. Šotola prostřednictvím Johánka zpochybňuje nejen svatost, ale vůbec pravost uctívané relikvie. V motivu jazyka jako klamně svatosti se vlastně koncentruje celkový smysl románu, tedy demaskování oficiální historie, jež je víceméně smyšlená, vytvořená dodatečně a překrývající reálné osudy historických postav.

Šotola navíc našel motiv jazyka i v pramenech, které se přímo netýkají Jana Nepomuckého. Jedná se o spisy Jana z Jenštejna,²¹ ze kterých použil v románu dvě scény a motiv jazyka ideově posunul.

V kapitole *O své nemoci*²² Jenštejn líčí svůj boj s morovou nákazou. Popisuje hrůzu z blížící se smrti „*a nejvíce jakési strašné pomnutí smyslů, jehož nedovede vysloviti jazyk všech žijících*“.²³ Zde se vyskytuje jazyk ve smyslu řeči, mluvy. V tom významu, že nikdo ze živých nemůže pochopit, jak je mučivé být na dosah smrti, že to zkrátka slovy nelze popsat. Jakmile si v této kritické chvíli uvědomí, že tělo je sice smrtelné, duše však bude

²¹ Při srovnávání budu vycházet z novočeských překladů Jenštejnových spisů od Jana Vilikovského: VILIKOVSKÝ, Jan. *Próza z doby Karla IV.* Praha: Sfinx Bohumil Janda, 1948, s. 106–120.

²² Tamtéž, s. 106–110.

²³ Tamtéž, s. 107.

spasena, překonává strach ze smrti. Podáním hostie nabývá opět řeči a děkuje za zachovaný život.

V románu scéna vyznívá odlišně. Románový Jenštejn je také blízko smrti, ale to, co se před ním rozevírá, není náruč boží, nýbrž ďáblova. Chce vykřiknout, ale hrůzou oněmí. V okamžiku, kdy tedy věří, že umírá, je jeho víra stejně tak ochablá jako jeho bezvládný jazyk. Když k němu přistoupí kněz a položí mu na jazyk hostii, Jenštejn ji s vypětím sil polkne, aby od sebe ďábla odehnal. Po uzdravení pak u něj dojde k fanatickému obrácení ke katolické víře.

Podruhé Šotola čerpá z Jenštejnových spisů při popisu smrti Vojtěcha Raňkova.²⁴ Tento učenec odmítal přijmout nový katolický svátek Navštívení Panny Marie a Jenštejn se ho k tomu snažil donutit pod hrozbou klatby. Shodou okolností Vojtěch vážně onemocněl a zemřel tři dny před tímto svátkem, což je následně vysvětlováno jako trest od Panny Marie. V tomto duchu pak Jenštejn velice expresivně líčí Vojtěchovu smrt, opět se objevuje motiv jazyka: „[...] *matrony nemohly nijak zatlačit jeho jazyk, aby daleko a ohavně mu nevisel z úst až na prsa. Věřím, že tento jazyk tak ven visící znamenal, že si počínal svým jazykem příliš volně proti blahoslavené Panně.*“²⁵ Šotola tentokrát použil scénu ve stejném smyslu – obrovský bezvládný jazyk měl být znamením jeho rouhačských řečí proti Panně Marii –, a navíc téměř doslovně cituje Jenštejna.²⁶ Variace tohoto motivu se tedy prolínají celým příběhem a nejsou striktně spjaty pouze s ústřední postavou Johánka z Pomuku.

2.2.6 Král a arcibiskup

Pro Johánkovy osudy je příznačné, že se v některých okamžicích protnou s klíčovými událostmi českých dějin nebo s životy dalších významných historických postav. Ačkoliv se Johánek snaží být nenápadný a žít v ústraní, souhrou okolností přichází do styku lidmi,

²⁴ Tamtéž, *O smrti Vojtěcha Raňkova*, s. 117–119.

²⁵ Tamtéž, s. 118.

²⁶ „[...] *matrony, jež přišly jeho tělo připravit do rakve, zaboha nemohly zatlačit jeho jazyk, který mu hnusně visel z úst až téměř na prsa, což bylo neklamným božím znamením, jak příliš nevázaně si nebožtík tímto svým jazykem počínal proti blahoslavené Panně.*“ (SNM, s. 260)

kteří reprezentují království a církev, konkrétně s Václavem IV. Lucemburským a Janem z Jenštejna. Je nutné poznamenat, že pro Johánka z těchto náhodných setkání neplyne nic dobrého, jsou právě naopak částečnou příčinou jeho násilné smrti.

Nejdříve se pokusme krátce charakterizovat postavy krále a arcibiskupa, a potom se teprve zaměříme na to, jakou úlohu sehrál v jejich životech Johánek a naopak.

Václav i Jenštejn se na začátku románu nacházejí ve stejné životní etapě, jsou si blízcí věkem i přístupem k životu. Oba jsou příliš mladí a nezkušení na to, aby mohli správně vykonávat své funkce, do kterých byli nuceni nastoupit po svých příbuzných. Václav se po smrti svého otce Karla IV. stává českým králem, Jenštejn zase nastupuje na post pražského arcibiskupa po svém strýci Očkovi, který povýšil na kardinála a místa se vzdal v Jenštejnův prospěch.

Ani jeden se nechce kvůli novým povinnostem vzdát radovánek, z úřadu co nejčastěji odjíždějí na hostiny a honitby. Svého bohatství by se vzdali velice neradi, ale nové posty by odhodili bez váhání. Dbají na svůj vzhled, oba se chtějí líbit ženám, i když Václav jen jedné ženě, své manželce Johaně, kterou navzdory údivu svého okolí hluboce miluje.

Není tedy překvapením, že o osudy Čech se ani jeden z nich nestará. Šotola výstižně vyjadřuje jejich osudovou spřízněnost: „*Václav Lucemburk a Jan Jenštejn, dva blíženci. Dva druzi v nevědomosti. Dva poslové naděje, že člověk přišel na svět, aby si žil, jak chce, a šel, kam ho vede jeho vlastní hvězda.*“ (SNM, s. 67) Moc a společenské postavení jsou oběma zřetelně vnímány jako přítěž, překážka, která jim brání v pouhém žití, po kterém marně touží. Proto jsou si vzájemně sympatičtí, jsou si tolik podobní jeden druhému. V jejich životech však nastane kritický okamžik, který zapříčiní změnu jejich názorů a pohledu na svět. Nejdříve osud dostihne Jenštejna.

V létě 1382 je Praha sužována nejen velkými vedry, ale i morovou nákazou, která zasáhne také Jenštejna. Vyvrcholením jeho nemoci je klíčová scéna s přijetím hostie, kterou jsme popsali již v předchozí kapitole. Výsledkem téměř smrtelné nemoci je pak proměna ze sebevědomého hejska v asketu a mystika, který zavrhne všechn přepych, a

bičováním v cele se snaží nalézt světlo, které by ho vyvedlo z jeho děsivých představ o smrti.

Když se pak proměněný Jenštejn setká s Václavem, není překvapením, že si jsou vzájemně protivní. Arcibiskup nemá už pro královu touhu po životě pochopení, protože všechny jeho myšlenky směřují jen ke smrti. Ze vzájemného neporozumění začíná mezi nimi pomalu klíčit nenávisť, která vyústí v otevřenou válku, jak zmíníme dále.

Václav se zase začíná postupně měnit od chvíle, kdy se dozví o nevěře manželky Johany s jedním z urozených mladíků ze své družiny. Johana pro panovníka doposud představovala ideál, považoval ji nejen za svou ženu, ale vůbec za svého nejbližšího člověka. Jako jedině se jí svěchoval se svými starostmi, bezradností, ale i se sny. Bezmezně jí důvěřoval, jedině u ní se cítil v bezpečí před světem. V intimitě jejich komnaty ho Johana mnohdy konejšila jako malé dítě.

Intenzita jejich společného života je ale okamžitě pohřbena jedinou zmínkou o její nevěře. Václav ztrácí svou spřízněnou duši, jediného člověka, kterému opravdu důvěřoval, stáhne se do sebe. Trpí v samotě, aniž by jí cokoliv řekl, jeho zklamání je příliš velké. Když je pak Johana nešťastnou náhodou zardoušena psem, Václav je navždy lidsky zlomen, stává se z něj cynik, zapomnění hledá v celodenních pitkách.

Neshody s arcibiskupem pak bere jako příjemné povyražení, zpestření ubíjejících povinností. Po sérii naschválů, které si vzájemně způsobují, se situace vyhroťte až k demonstraci vojenské síly. Žoldněři ovšem nejsou placeni králem ani arcibiskupem, nýbrž zámožným měšťanem Hulerem, který sice pracuje pro krále jako jeho nejvyšší podkomoří, ale vždy a všude myslí především na svůj prospěch a také díky tomu je nejbohatším mužem v království.

Paradoxně jsou tedy Václav i Jenštejn obklíčeni Hulerovým vojskem. A tehdy si ti dva opět porozumí. Spojuje je totiž pocit promrhaného života. Oba se snažili vzdorovat svému předurčení, ale marně. Znovu se stávají blízcenci, tentokrát v rezignaci a osamění. Jak správně podotýká král: *„My dva si musíme pomáhat, bratříčku. Protože nikdo jiný nám*

nepomůže.“ (SNM, s. 453) Společně se vykoupí z Hulerova obklíčení. Jenštejn předhodí krvelačným žoldákům čtyři své preláty (jedním z nich je Johánek), aby je alespoň nějak zabavil, a král jmenuje Hulera správcem českého království. Král s arcibiskupem se tedy rozejdou již usmíření a s vědomím, že ve svém okolí má každý z nich tolik nepřátel, že by bylo pošetilé bojovat ještě i mezi sebou.

Arcibiskup si Johánka poprvé všimne na kapitulním sezení. Jenštejn pobaveně pozoruje to směšné individuum, které vůbec nezajímá, jaké závažné duchovní otázky se probírají. Vypadá jako by byl duchem jinde a zaobíral se poněkud přízemními myšlenkami. Nakonec si musí Jenštejn s nelibostí přiznat, že mu závidí. Zřejmě tu jeho bezvýznamnost a z toho vlastně vyplývající svobodu, jež mu dovoluje přemítat nad banalitami a neřešit církevní intriky nebo papežské schizma.

Aby si utříbil myšlenky, nechá si zavolat písaře Johánka večer do komnaty. Johánek má zprvu z arcibiskupa strach, jakmile však vycítí jeho rozkolísanost, bez okolků se s ním dá do řeči. Při rozhovoru se plně odhalí Johánkova omezenost. Zatímco arcibiskup přemítá nad pravostí papeže, zkažeností církve, nad tím, co je vlastně pravda, Johánek se drží toho, co říká většina prelátů, do vlastních úvah se nepouští. S bezprostředností sobě vlastní odpovídá Jenštejnovi: *„S pravdou je hrozná potíž, pane. A se ctí asi taky. Já bych nechtěl mít potíže kvůli papežovi. Nikdy jsem ho neviděl.*“ (SNM, s. 77) Arcibiskupa to ještě více utvrdí v tom, že všechno lidské snažení je marné a pravda nikoho nezajímá. Na rozhovor s Johánkem si později vzpomíná už jen matně.

To králi Václavovi se Johánek zapíše do paměti nesmazatelně, protože přímo figuruje v záležitosti s Johaninou nevěrou. Johánek totiž jako arcibiskupský notář sepisoval dlužní úpis pro jistého Kuníka z Pardubic. Ten jako zálohu, že dluh splatí, nabídl neprozíravě královnin prsten s karneolem, který získal za noc s ní strávenou.

Původně se to zdál být dobrý nápad mít v ruce takovou zástavu, pomocí které by bylo možno Kuníka případně vydírat, kdyby nechtěl včas zaplatit. Když se však po různých

peripetiích dostane prstýnek i se svou historií do králových rukou, nikomu z toho neplyne nic dobrého. Ani Johánkovi, který je jako svědek podepsán na listině o Kuníkově dluhu.

Král nicméně upíná poslední naději k tomu, že svědek třeba lhal, a nechá si Johánka přivést. Svázaný a vyděšený Johánek, který králi připomíná spíše myš, plcha než člověka, se snaží odpovědět tak, aby krále ještě více nerozhněval, tudíž tvrdí, že lhal. Václav však prokoukne jeho úskok a tím se mu potvrdí, že Johana mu byla opravdu nevěrná.

Václav po ztrátě poslední naděje rezignovaně vychladne a začne s Johánkem nezávazně hovořit. Vlastně se nejedná o skutečný rozhovor, spíše o zpověď, Václavův monolog plný řečnických otázek. Svěřuje se mu se svou hlavní strastí, neboť na prvním místě se cítí být především člověkem, zatímco pro ostatní je hlavně králem, který má vše podřídit vládnutí. Johánek mu však nemůže pomoci, jeho starostem příliš nerozumí.

V závěru knihy, kdy je Johánek spolu s dalšími preláty předhozen vojákům k rozptýlení, vrhne se ke králi a doufá v jeho ochranu. Václav však vidí plcha Johánka, který mu definitivně potvrdil Johaninu nevěru. Považuje ho za strůjce svého neštěstí a trápení, Johánek od něj tudíž nemůže očekávat žádnou pomoc. Zdánlivě banální záležitost s Kuníkovým dluhem nakonec zásadně přispěla k Johánkově pádu.

3 Svatý Jan Nepomucký

Už bylo zmíněno, že Jiří Šotola vyšel při zpracování osudů Johánka z Pomuku z antiklerikální tradice počátku minulého století. Pro její představitele byl tento světec hlavním důvodem k opuštění katolické církvi.

Můžeme jen spekulovat o tom, proč Šotola nevyužil nejčerstvější výsledky bádání o Janu Nepomuckém z počátku sedmdesátých let 20. století. Nabízí se jednoduché vysvětlení, s nejnovějšími pracemi na nepomucenské téma se neseznámil, protože pro něj byly prostě nedostupné, jako v případě biografie Jana Nepomuckého od historiků J. V. Polce a V. Ryneše, která vyšla v roce 1972 v Římě.²⁷

Anebo tyto studie znát mohl, ale pro jejich pronepomucenské zaměření se k nim stavěl skepticky, což mohlo vyplývat i z jeho vlastní situace. Jako dříve úspěšný autor byl na počátku normalizace zbaven možnosti publikovat a musel se snížit k veřejné sebekritice, aby mu byl zákaz zrušen. Svým činem si vlastně potvrdil, že samotný člověk nemůže vzdorovat tlaku dějin a někdy musí slevit ze svých morálních zásad. Proto si zřejmě za námět svého románu zvolil barokní legendu o svatém Janu Nepomuckém, který ho svou mravní dokonalostí musel přímo dráždit a nutit k tomu, aby ho sesadil z piedestalu.

3.1 Život doktora Johánka

Jan Nepomucký vždy provokoval historiky i odpůrce svého kultu především tím, že se o jeho životě nedochovalo mnoho zpráv. Ve své době totiž nebyl tak významnou osobou, aby někdo sepisoval jeho životní osudy. O tom, že opravdu žil, se tak většinou dovídáme z úředních dokumentů, které jako notář sepsal a stvrdil svým podpisem. Jeho život sestavený na základě těchto fragmentů vypovídá mnohem více o svědomitém úředníkovi než o aktérovi barokní legendy.

O jeho dětství a mládí nevíme v podstatě nic. Známe pouze místo jeho narození, kterým je vesnice Nepomuk v jihozápadních Čechách ležící nedaleko cisterciáckého

²⁷ POLC, Jaroslav V. – RYNEŠ, Václav. *Svatý Jan Nepomucký*. Řím: Křesťanská akademie, 1972.

kláštera. „*Přesto již dlouho před jeho narozením se klášter i vesnice v pramenech nazývaly současně Pomukem a Nepomukem. Druhý název se původně zrodil snad z potřeby odlišit vlastní konvent (Pomuk) od osady (Nepomuk).*“²⁸ Johánek se sám psal z Pomuka, teprve v baroku naplno převládlo přízvisko Nepomuk, a proto se prosadilo i jeho jméno ve tvaru Jan Nepomucký.

V každém případě však jakékoliv další informace o jeho životě v rodné vesnici jsou čistou fikcí. O Johánkově otci pouze víme, že byl nepomuckým rychtářem a podle jména Velflín (Volflín) lze usuzovat na německý původ. O matce nemáme žádné zprávy.

První zmínka o Janovi z Pomuku pochází z roku 1369, kdy svým podpisem stvrdil pravost opisu buly papeže Urbana V. Díky tomuto dokumentu víme, že v té době byl již veřejným notářem, z čehož logicky vyplývá, že byl jistě starší dvaceti let, narodil se tedy pravděpodobně mezi lety 1340–1350.

Vzhledem k tomu, že veřejné notáře jmenoval arcibiskup a Johánek navíc na arcibiskupství pracoval, získal svou kvalifikaci zřejmě přímo v arcibiskupské kanceláři. V úřadě se zabýval zapisováním průběhů jednání a dalšími úřednickými povinnostmi. „*Jen občas se dostaly na přetřes záležitosti, na nichž měla celá Praha zájem a hovořila o nich. Takový byl bezpochyby případ horlivého pražského reformního kazatele, slavného Jana Milíče z Kroměříže.*“²⁹ Tomuto případu byl osobně přítomen i Johánek, který jednání soudu zapisoval. Jaký byl však jeho názor na Milíčovo učení, známo není.

Rok 1380 pro něj znamená postup v kariéře, protože získává pozici oltářnictví při kapli svatovítské katedrály, dále farnost u sv. Havla na Starém Městě a v témže roce je i vysvěcen na kněze. Žádný text jeho kázání se ale nedochoval, z čehož lze vyvodit, že Johánkovy kazatelské schopnosti zřejmě nebyly příliš oslnivé.

Orientace na praktický život než na duchovní otázky se projevila i v jeho rozhodnutí studovat práva na pražské univerzitě. Po roce 1381, kdy získal titul bakalář práva, se

²⁸ VLNAS 1993, s. 8.

²⁹ POLC, Jaroslav V. *Svatý Jan Nepomucký*. Praha: Zvon, 1993, s. 53. ISBN 80-7113-071-0.

dokonce rozhodl pokračovat ve studiu v italské Padově. Zprávy o jeho pobytu v Itálii jsou opět velmi kusé, jistě víme jen to, že doktorem práv se stal v roce 1387.

Prestižnosti doktorátu odpovídaly i církevní úvazky, které mu byly přiděleny: kanovnictví v kapitule u sv. Jiljí, beneficium (kněžské obročí) žateckého arcijáhna, kanovnictví ve vyšehradské kapitule. Někteří historikové později Johánka obviňovali z mnohoobročnictví.³⁰ „Z hlediska církevního práva se však takové obvinění nedá doložit: *Johánek současně zastával funkci faráře a kanovníka, což zakázáno nebylo.*“³¹ Podobným způsobem byl obviňován také z provozování lichvy, jak však bylo zjištěno ze zápisů v úředních knihách, „*Jan vymáhal poplatky, jež mu za jeho úřední výkony předvolané strany nezaplatily, nebo vydával peněžní obnosy, jež u něho různé strany uložily k vyplacení třetí osobě.*“³² O lichvu se tedy zřejmě nejednalo.

Nejvýše pak Johánek vystoupal v roce 1389, kdy přijal místo generálního vikáře a stal se arcibiskupovým zástupcem. Náplní jeho práce byly především soukromé soudní spory, propůjčování obročí nebo výslechy kněží obviněných ze šíření bludů, které téměř vždy končily jen mírnými tresty. Mnohem zajímavější než jeho povinnosti v úřadě tak byly události odehrávající se v katolické církvi – papežské schizma a zejména spory mezi Václavem IV. a Johánkovým nadřízeným, arcibiskupem Janem z Jenštejna.

Po sérii zlomyslností, kterými se král s arcibiskupem vzájemně častovali a které měly pro Johánkův život přímo fatální význam, mělo v roce 1393 dojít k jejich veřejnému usmíření na dnešním Velkopřevorském náměstí v Praze. Místo toho ovšem vznikl spor nový³³ a král dal zajmout tři arcibiskupovy úředníky, mezi nimi i doktora Johánka. Původně měl být zajat i arcibiskup, který však zatčení unikl. Václav IV. nechal zajatce odvést na Hrad, kde je vyslychal, aby zjistil vše o Jenštejnových úmyslech.

³⁰ „*Za mnohoobročnictví dobová praxe považovala pouze spojení dvou a více far, nebo vůbec obročí s duchovní správou.* (VLNAS 1993, s. 18)

³¹ Tamtéž, s. 18.

³² POLC 1993, s. 50.

³³ Král zamýšlel vytvořit nové biskupství v Kladrubech v západních Čechách, a to ihned po smrti Racka, dosavadního opata kladrubského kláštera. Tím chtěl oslabit Jenštejnovu moc. Racek opravdu záhy skončil, ale Jenštejn se o králových plánech dozvěděl a okamžitě vybral nového opata, kterého ve funkci potvrdil právě Johánek. (VLNAS 1993)

Kněží byli odvedeni do vězení v tzv. Staré rychtě (dnes dům na rohu ulic Rytířské a Na můstku), kde výslech za použití mučicích nástrojů pokračoval. Královým úmyslem nebylo připravit zajatce o život, když se je rozhodl propustit. Johánek však mezitím mučení podlehl a katovi pacholci se následně jeho těla zbavili svržením do Vltavy.

Až na brutální smrt tedy jeho život nijak nevyčnival nad ostatní. Rozhodně ho nelze nazývat světcem, jednoznačně není možné ani přiklánět se k druhému extrému a obviňovat ho z provozování lichvy či dalších neřestí. Jeho život skončil způsobem, který si Johánek rozhodně nezasloužil. Na druhou stranu právě jím se stal zajímavým a stál u zrodu neuvěřitelných historií o jeho životním osudu.

3.2 Od historické postavy ke světcí

Pro vylíčení všech události, které utvářely nepomucenskou legendu, zde není dostatek prostoru. Proto se zaměříme jen na ty opravdu hlavní mýty a omyly, které se na osobu Johánka z Pomuku později nabalily.

Podrobnosti o Johánkově posledním dni známe díky Jenštejnově zprávě, kterou nedlouho poté sepsal pro papeže Bonifáce IX. a v níž si stěžuje na královo chování a skutky. Jedná se vlastně o jakousi obžalobu krále, ve které je Václav IV. vykreslen jako tyran. Je důležité podotknout, že Jenštejn za příčinu Johánkovy smrti skutečně uvádí potvrzení nového kladrubskeho opata ve funkci. Ačkoliv Johánka nazývá již svatým mučedníkem („*iam martyr sanctus*“³⁴) – zřejmě aby ještě více odsoudil zřůdnost jeho smrti –, o nadpřirozených jevech provázejících jeho skon se vůbec nezmiňuje.

Zmínky o záři vystupující z vod Vltavy při Johánkově skonu se však objevují zanedlouho po Jenštejnově smrti (1400). Jejich autorem je augustinian Petr Klarifikátor, arcibiskupův důvěrník, který sepsal značně idealizovaný Jenštejnův životopis, ve kterém oslavuje osobnost svého nadřízeného. V souvislosti s Johánkem z Pomuku píše, že „*milostí Boží se stal mučedníkem, neboť byl pálen, v patách sevřen, nakonec utopen a byl oslaven*

³⁴ Tamtéž, s. 31.

*zářícími zázraky.*³⁵ Přitom se odvolává na to, že zázraky kolem Johánkovy smrti jsou všem známy. Soudobí kronikáři však nic takového nezmiňují a je patrné, že Klarifikátor si událost očividně přizpůsobil svým potřebám.

V průběhu 15. století byla příčina Johánkovy smrti, která původně vycházela z mocenských bojů mezi králem a arcibiskupem, postupně přetvářena a uváděna do nových, poutavějších souvislostí, které nakonec neměly nic společného s reálným předobrazem.

Zásadní obrat ve vnímání Johánkova života a smrti přinesl rakouský kronikář Tomáš Ebendorfer z Haselbachu, který „*svou kroniku římských králů a papežů – Cronica regum Romanorum – psal [...] patrně v letech 1445–1451.*“³⁶ V ní je vůbec poprvé zmíněno, že Jan byl zpovědníkem Václavovy manželky a zemřel, protože odmítl vyzradit její zpovědní tajemství. Tato událost se v budoucnu stala leitmotivem nepomucenské legendy.

Navíc tento sporný bod nelze s naprostou jistotou potvrdit ani vyvrátit, přímé důkazy neexistují. Za nejpádňější argument v této věci může být považováno Jenštejnovo svědectví sepsané pro papeže, ve kterém by se jistě nezapomněl zmínit o tak zásadní okolnosti, jež by mohla Václavu IV. u papeže značně přitížit. Nabízí se pouze jedno vysvětlení, že „*historický vikář Johánek z Pomuku nebyl královniným zpovědníkem a nezemřel pro zpovědní tajemství.*“³⁷

Další vývoj legendy ovlivnila chyba kapitulního děkana Jana z Krumlova, který v roce 1483 začal sepsávat události kapituly za posledních sto let, tedy od roku 1383. Johánkovu smrt totiž mylně přiřadil k tomuto roku. „*Před polovinou 16. století se tak náhle objevují na historickém obzoru dva kněží, utopení z rozkazu Václava IV.*“³⁸

³⁵ Tamtéž, s. 34.

³⁶ POLC 1993, s. 286.

³⁷ VLNAS 1993, s. 43.

³⁸ Tamtéž, s. 46.

3.3 Šotolův inspirační zdroj

V období baroka byla nepomucenská legenda dovedena k dokonalosti, barokní autoři doplnili všechna bílá místa v Janově životě tak, aby ještě více vynikl jako světec již za svého života. S jeho kultem se pojila také řada zázraků, které dále zvyšovaly jeho popularitu.

Paralelně s rozvojem kultu se objevovaly i snahy na jeho zničení. Tradice odpůrců je téměř stejně dlouhá jako samotný kult. Na přelomu 19. a 20. století bylo objeveno již dostatek pramenů, které osvětlily postavu Johánka z Pomuku a značně podkopaly renomé legendy.

Podle Moldanové Šotola „navázal na českou antiklerikální tradici z počátku dvacátého století, pro niž byl tento světec pádným argumentem pro rozchod s katolickou církví.“³⁹ Autorem patřícím do této skupiny byl i Jan Herben, jehož dílo zřejmě Šotola znal, protože použil téměř všech argumentů, které tento realistický prozaik uváděl.

Herben ve svých dílech⁴⁰ přinesl všechna tehdy zjištěná fakta, která se v zásadě shodují se skutečnostmi uvedenými v kapitole 3.1. Jistým úskalím se jeví jeho politické přesvědčení. Namísto objektivnosti a vědeckého zhodnocení nepomucenské otázky jako věrný mladoček útočí na katolíky a Němce. Jeho soudy tak mají čitelný politický charakter. Jakmile se mu naskytne příležitost zaútočit proti kněžím, Herben ji využije, i když se převážně jedná jen o pomluvy.

Zveličuje pravomoci a postavení kléru, téměř z nich činí soudce nad životem a smrtí prostých lidí. Argumentuje tím, že používali klatby jako běžného donucovacího prostředku, která znamenala pro věřícího člověka „vyloučení ze společnosti lidské, opovržení, ztrátu všech práv – to, co dnes činí se ohavným zločincům.“⁴¹

³⁹ MOLDANOVÁ, Dobrava. *Historia magistra deziluze*. In *Život je jinde...? Materiály z mezinárodní mezioborové konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 13. – 15. června 2001 v Praze*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2002, s. 30. ISBN 80-85778-35-1.

⁴⁰ HERBEN, Jan. *Jan Nepomucký: spor dějin českých s církví římskou*. Praha: vl. n., 1893; *Slavnost svatojanská v národě českém*. Praha: Mladé proudy, 1908; *Legenda svatojanská*. Praha: Mladé proudy, 1920.

⁴¹ HERBEN, Jan. *Jan Nepomucký: spor dějin českých s církví římskou*. Praha: vl. n., 1898, s. 13.

Ano, klatba byla běžným donucovacím prostředkem, protože byla vlastně jedinou možnou hrozbou, kterou mohla církev uplatnit, ale v té době ztratila téměř vše ze své hrozivosti. Jak uvádí J. V. Polc: „[...] *trestem klatby bylo nejen běžně vyhrožováno, nýbrž byl i uplatňován. Avšak postižení, právě proto, že byl tak častý, ho nezachovávali.*“⁴² Herben celou situaci drammatizuje, aby mohl opět útočit na církevní klér. Dokonce jde tak daleko, že kněžský stav považuje za útočiště „*kdejaké sebranky.*“⁴³

Herbenův názor na církev se pak jasně promítá do Šotolova románu. Ve Svatém na mostě nenalezneme snad ani jednoho příslušníka církve, který by byl zachycen jako kladná postava. Šotola je naopak vykresluje v těch nejhorších barvách, nejlépe je to vidět na postavě Mikuláše Puchníka, který na rozdíl od Johánka touží nejen po penězích, ale i po moci. Zůstává věrný sám sobě, ostatní lidé pro něj mají hodnotu jen tehdy, když je může využít. Klatbou vyhrožuje poměrně často, o čemž se na vlastní kůži přesvědčí i Johánek.

Herben vidí kanovníky jako osoby posedlé penězi, čekající, až se něčí smrtí uvolní fara, aby po ní mohli lačně skočit. Uplatnění Herbenovy myšlenky opět vidíme v postavě Johánka z Pomuku. Vyhlédne si svatohavelskou faru, ale v jejím získání mu brání ještě žijící farář Tausentmark. Poněvadž je dosti starý, Johánek doufá v jeho brzký skon. Herben osočuje přímo Jana Nepomuckého z mnohoobročnictví, což ovšem – jak už jsem osvětlila výše – není pravda.

Kromě známých a již jmenovaných faktů o Johánkově životě přináší Herben i zajímavé detaily, které Šotola využil ve svém románu. Herben objasňuje podobu jména Johánek: „[...] *říkalo se mu obecně Johánek. Byl nejspíše maličké postavy [...].*“⁴⁴ A právě malý vzrůst se stal pro literárního Johánka hlavním poznávacím znakem.

Někdy Šotola rozvádí i docela nepatrnou poznámku. Když Herben popisuje proces s Matějem z Janova, podotkne, že knihy, které kazatel předložil k prozkoumání, se nenávratně ztratily. Šotola informaci použil a důvtipně dotvořil. Knihy skončily na půdě,

⁴² POLC 1993, s. 51.

⁴³ HERBEN 1898, s. 14.

⁴⁴ Tamtéž, s. 17.

kam je dal Johánek odnést: „*Knihy poručil odnést na půdu. Nečetl je. Nespálil je. Nic. [...]*
I spálená kniha vchází občas do legend. Zato kniha ležící na konzistorní půdě, to je jen
bláhově pokažený papír nebo pergamen.“ (SNM, s. 338)

Shovívavě se Herben staví pouze k Johánkově smrti a přiznává, že „*nekonal přece*
potvrzením opata Kladrubského než svou povinnost jako arcibiskupský úředník.“⁴⁵
V tomto bodě ho rozhodně nevidí jako viníka, který by za své činy musel zaplatit tak
brutální smrtí, ale spíše „*jako oběť svého úřadu*“.⁴⁶

Jak jsme mohli vidět, Šotola ve svém románu využil řadu podnětů shromážděných
v Herbenově díle. Nelze samozřejmě dokázat, že by čerpal výhradně z tohoto zdroje, ale
jistě vycházel z názorů protinepomucenských historiků z počátku 20. století.

⁴⁵ Tamtéž, s. 24.

⁴⁶ Tamtéž, s. 24.

4 Reakce kritiky

Jiří Šotola svým románem *Svatý na mostě* vyvolal vesměs odmítavé reakce kritiky. Svou koncepcí dějin jako světa intrik mocných, za jejichž rozhodnutí nakonec zaplatí ti bezvýznamní a slabí, provokoval nejen marxisticky orientované kritiky, ale i katolickou obec, protože ani v jednom případě neodpovídalo jeho pojetí ustáleným výkladům historie.

4.1 Spor v Tvorbě

Ideologická kritika spatřovala největší problém již v hlavní postavě Johánka z Pomuku, který nesplňoval soudobé požadavky na angažovaného, kladného hrdinu. Na stránkách normalizačního literárního časopisu *Tvorba* vyslovil svůj nesouhlas kritik Jiří Hájek.⁴⁷

Šotolovo dílo bere jako příležitost jak ukázat, kam by vývoj historického románu neměl směřovat. Hájek varuje, že Šotola se pokouší demytizovat nejen svatojanskou legendu, ale je to přímo „*pokus o demýtizaci ještě mnoha jiných historických mýtů nebo toho, co Šotola za mýty pokládá.*“⁴⁸

Hájek nelibě konstatuje, že metodu groteskní karikatury neuplatňuje Šotola pouze u hlavní postavy a představitelů církve, nýbrž že se strefuje i do představitelů světské moci a dokonce do předchůdců husitského hnutí. Vytýká Šotolovi nedostatečnou psychologickou plastičnost postav. Za výjimku považuje Jana z Jenštejna, který podle něj jako jediný představuje trojrozměrnou postavu.

Naprosto nesouhlasně se vyjadřuje k postavě Václava IV., z něhož prý Šotola vytvořil „*psychologické monstrum*“.⁴⁹ Domníváme se, že s takovým hodnocením se nelze ztotožnit. Václav je jistě postavou komplikovanou a nejednoznačnou, ale jeho činy nejsou jen náhodnými rozmazy, často jsou motivovány konkrétními událostmi jeho života. Pro Johánka má Hájek jen slova opovržení, velmi ostře ho nazývá jako „*malého ukoptěného*“.

⁴⁷ HÁJEK, Jiří. *Šotolova absurdní historická groteska a naše kritika*. *Tvorba* 3. 10. 1979, č. 40, s. 6.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Tamtéž.

přřivnřčka, neodbytnou a nenasytnou lidskou veř. [...] nehrdinský „hrdina své doby“ [...].“⁵⁰

Správně ovšem charakterizuje podstatu řotolovského pojetí moci. Moc lidi mění, odlidřřuje, vytváří bariéru, která je odděluje od ostatních. Na mocenské hrátky vládců nakonec doplatí ti bezejmenní, bezvýznamní jedinci. Obě myřlenky se spojují v postavě Johánka z Pomuku, kterému se daří plout s hlavním proudem a polepřovat si, ale v závěru je jeho život obětován zájmům vládnoucích sil.

Hájek jednoznačně odmítá považovat *Svatého na mostě* za pravdivý obraz českých dějin na přelomu 14. a 15. století, stejně tak řotolovské pojetí „*historie jako jakéhosi nesmyslného absurdního řertu [...].“⁵¹ Nejen v závěru své kritiky se Hájek projevuje jako „obránce ideologických norem, který v řotolově románu vycítil nebezpečí jejich devalvace.“⁵²*

Je celkem pochopitelné, že se řotola rozhodl zareagovat na Hájkovu recenzi, která svévolně interpretovala jeho román.⁵³ V dobovém kontextu se může zdát překvapivé, že řotola vůbec dostal možnost svou odpověď uveřejnit, ačkoliv hodně odvážně a otevřeně útočí na předního kritika Tvorby.

řotola nejprve souhlasně kvituje Hájkovu snahu kriticky reagovat na jeho román, protože se ale s Hájkovými názory neshoduje, považuje za svou povinnost vystoupit veřejně na svou obranu, aby se lidé nedomnívali „*že co napíše Hájek, vždy pravda jest a nelze o tom pochybovati.*“⁵⁴

řotolovi se konkrétně nelíbí, že Hájek často zaujme k určitému dílu jednoznačné stanovisko a svůj rozbor pak svému pevně danému názoru přizpůsobuje. Vytýká Hájkovi, že ho obviňuje z historických nepřesností a přitom se jich sám dopouřřtí ve své recenzi. Svě

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² HAMAN, Aleř. *Mýtus dějin a demytizace v historické próze období normalizace*. In Normy a normalizace. Sborník referátů z konference 38. Bezručovy Opavy. Praha – Opava: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1996, s. 11. ISBN 80-85778-17-3.

⁵³ řOTOLA, Jiří. *K Hájkově kritice románu Svatý na mostě*. Tvorba 2. 4. 1980, ř. 14, s. 17.

⁵⁴ Tamtéž.

pojetí Johánka z Pomuku obhajuje tím, že jako spisovatel má přímo povinnost vyjadřovat skrze koncepci románu a postav své názory. Přesto se zdaleka nepovažuje za takového nihilistu a skeptika, jak jej líčí Hájek.

Dále vysvětluje, že opravdu neusiloval jen o demontáž nepomucenské legendy, ale záměrně si vybral rozporuplné období, ve kterém se již pomalu objevovaly ohlasy budoucích změn. Připomíná i postavy, které byly prvními hlasateli těchto změn (Matěj z Janova, Vojtěch Raňkův z Ježova a další), které Hájek ve své kritice buď vůbec nezmněl, anebo jejich vyznění záměrně přizpůsobil svému negativnímu hodnocení.

Svou odpověď Šotola završuje lehkým pousmáním nad tím, že Hájek ve své recenzi doufá v jeho polepšení v dalších dílech. K tomu Šotola jen suše dodává, „*že takové statě, jako je ta jeho výše zmíněná, nepomohou autorovi k nalezení cesty pravé ani malounko.*“⁵⁵

Šotolův článek nezůstal bez odezvy, na jeho polemiku s Hájkem zareagovala Hana Hrzalová.⁵⁶ Ta souhlasí se Šotolou v tom, že historická fakta mají spisovateli posloužit jako inspirační zdroj, na jehož základě vybuduje zápletku, pojetí postav. A zde spatřuje i hlavní úskalí takového přístupu, protože autor může historii využít k aktualizaci současného dění a zkreslit tak minulost. Podle názoru Hrzalové se Šotolovi „*nepodařilo z tématu a z látky vytěžit všechno – chybí tu [...] sociální vědomí doby.*“⁵⁷

Tímto se vlastně vracíme k Hájkově kritice, protože Hrzalová románu rovněž vytýká nejasné ideologické vyznění. Připouští jen aktualizaci, která vyzdvihne a potvrdí tehdejší (socialistické) směřování literatury.

4.2 Průřez soudobou kritikou

I mezi dalšími kritiky se mohl Šotola jen výjimečně setkat s fundovaným přístupem ke svému románu. Za takový pokus nelze považovat až naivně schematickou recenzi předního

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ HRZALOVÁ, Hana. *Podle mého názoru*. Tvorba 23. 4. 1980, č. 17, s. 24.

⁵⁷ Tamtéž.

představitele marxistické kritiky Vítězslava Ržounka,⁵⁸ který celý román degraduje jen na protinepomucenskou tematiku. Štolu tak řadí do linie autorů antiklerikální tradice. Odvrhnutí katolické víry vnímá jako důsledek nezadržitelného pokroku, s čímž se samozřejmě ztotožňuje. Vytrhuje z kontextu pouze jedno z několika možných vyznění románu, na základě svého černobílého dogmatického vidění označuje za původce vší zkaženosti katolickou církev a první ozvuky husitství v Štolově románu pak za „*kořínky světlé epochy*“.⁵⁹ Ržounkova kritika je naprosto nevyvážená, motivovaná silně ideologicky. Štolův román mu slouží jako záminka k útokům na nepomucenský kult, respektive katolickou církev.

V Mladé frontě přinesl svou recenzi na *Svatého na mostě* Zdeněk Heřman.⁶⁰ Všimá si nejen hlavní postavy Johánka, který se připlétl na scénu velkých dějin v nepravý okamžik, ale zaměřuje pozornost i na Václava IV., který je vlastně také unášen proudem dějin, aniž by věděl, kam směřuje. V antiiluzivnosti podání připodobňuje recenzent Štolu k Václavu Erbenovi.

Následující tři recenzenti zmiňují ve svých příspěvcích podobnost mezi *Svatým na mostě* a předchozím Štolovým románem *Kuře na rožni*. Jaroslava Hájková⁶¹ si všimá především spřízněnosti obou hlavních hrdinů, tedy Johánka z Pomuku a Matěje Kuřete. Oba se podle ní s různými úspěchy snaží najít své dobré bydlo navzdory nepřízni osudu a dějinným zvrátům (spory mezi Jenštejnem a Václavem IV. či napoleonské války). Johánkovu historickou věrohodnost se Hájková neodvažuje posuzovat, ale připouští, že historikové si „*užijí [...] nad stránkami tohoto románu asi dost křečí*“.⁶²

Konečně zmiňuje i rozměr díla, který ostatní kritikové naprosto opomenuli, ačkoliv se jedná o jednu z nejdůležitějších významových rovin. A sice polemický charakter románu, který vybízí čtenáře k zastavení a zamyšlení nad tím, jaký je smysl lidských dějin a života

⁵⁸ RŽOUNEK, Vítězslav. *Nesvatý svatý. Nad historickým románem Jiřího Štolvy*. Rudé právo 9. 12. 1978, roč. 59, č. 291, s. 5.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ HEŘMAN, Zdeněk. *Svatý bez svatozáře*. Mladá fronta 12. 12. 1978, roč. 34, č. 293, s. 4.

⁶¹ HÁJKOVÁ, Jaroslava. *Štolovy historické romány*. Svobodné slovo 14. 12. 1978, roč. 34, č. 295, s. 5.

⁶² Tamtéž.

vůbec. Šotola je pro ni „výrazným případem filozofujícího autora“⁶³ a navíc i zdatným literátem.

Josef Hrabák⁶⁴ se také zmiňuje o předchozím Šotolově románu *Kuře na rožni* a soustředí se na hledání styčných prvků s tradicí české historické prózy; například v expresivitě vyjádření spatřuje podobnost s díly Vladislava Vančury. Co však považuje za ryze šotolovské, je „ironické zobrazení minulosti a jistý odstup od zobrazeného hrdiny.“⁶⁵ A právě tyto prvky se podle Hrabáka prohlubují ve *Svatém na mostě*.

V následné charakteristice kritik přesně vystihuje Johánkovy rysy: „nemá vysoké ideály ani požadavky a spíš je událostmi nesen, než aby svůj život řídil [...]“⁶⁶ Šotola se tak podle něj dívá s nadhledem na Johánka i na minulost. Ale rovněž Hrabák se dožaduje téhož, co výše zmínění kritikové, tedy aby bylo dílo více zasazeno do politického kontextu. V typicky šotolovském pojetí dějin pak spatřuje hlavní úskalí do budoucnosti. Domnívá se, že tento přístup Šotola již dostatečně využil a měl by se pokusit o hledání nových možností zpracování historických témat.

Nový Šotolův román neunikl pozornosti Vladimíra Macury,⁶⁷ který se na stránkách *Zemědělských novin* pokoušel přinášet kritické reflexe nezatížené ideologickým diktátem doby. Oceňuje výběr daného historického období, které bylo přímo nabité dějinnými zvraty, nicméně připouští, že „Šotola trochu zápasí s potřebou udržet v jednotě tak obrovský dějinný obraz, který si vyvolil [...]“⁶⁸ I on si všímá jisté spojitosti s předchozím Šotolovým románem, ale zatímco dialogy v *Kuřeti na rožni* vyústily „v celou filozofii člověka tvůrce [...]“,⁶⁹ jsou podle něj ve *Svatém na mostě* často jen pouhou manýrou. Přese všechno považuje Šotolův román za kvalitní literaturu, která má čtenáři stále co říct.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ HRABÁK, Josef. *Nový román Jiřího Šotoly*. *Rovnost* 16. 11. 1978, roč. 93, č. 271, s. 5.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ MACURA, Vladimír. *Johánek na rožni*. *Zemědělské noviny* 4. 11. 1978, roč. 34, č. 261, s. 2.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Tamtéž.

Snad jediná Marie Veselá ve své recenzi⁷⁰ připomíná světce Jana Nepomuckého jako postavu legendy a do kontrastu k němu staví literárního Johánka. Za zavádějící ale považujeme její tvrzení o Johánkovi: „*Když má příležitost, stane se rád mocipánem.*“⁷¹ Při rozboru hlavní postavy jsme mohli vidět, že Johánek si je stále vědom svého nízkého původu, neusiluje o vyšší postavení. Do vysoké funkce je doslova dotlačen Puchníkem, sám od sebe by ji nikdy nepřijal. Nelze tedy hovořit o tom, že by protagonista bažil po moci.

Veselá kladně hodnotí Šotolův ironický přístup k odhalování dějin, při kterém využívá prostředků „*kultivovaného i zhrublého jazyka [...], který tvoří sám o sobě významnou hodnototvornou složku románu.*“⁷² Nicméně připouští, že opakované používání silně expresivních jazykových prostředků nakonec čtenáře příliš zahlcuje a činí román poněkud stereotypním.

K podobnému názoru na použití expresivních jazykových prostředků v Šotolově románu dospěl ve své studii i Alexandr Stich.⁷³ Podle způsobu zpracování historických námětů rozděluje historické romány do dvou skupin. První početnější skupina autorů se snaží především o věrnou evokaci doby a její atmosféry, díla jsou psána na podporu národního vědomí či jiné ideologie.⁷⁴

Pro Sticha je ovšem zajímavější druhá skupina autorů, kteří se snaží o vypjatou stylizaci jazyka⁷⁵ a navíc dost volně nakládají s historickými fakty.⁷⁶ A právě sem řadí historické prózy Jiřího Šotoly.

Zvláštnost Svatého na mostě spatřuje v tom, že si Šotola zvolil za hlavního protagonistu Jana Nepomuckého, „*[...] postavu historicky sice významnou, o níž se však*

⁷⁰ VESELÁ, Marie. *Osobitý historický román*. Práce 9. 1. 1979, roč. 35, č. 7, s. 6.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Tamtéž.

⁷³ STICH, Alexandr. *K stylizaci současné historické prózy*. Naše řeč, 1979, roč. 62, č. 4, s. 203–213.

⁷⁴ Klasickými představiteli jsou Josef Kajetán Tyl, Václav Beneš Třebízský, Alois Jirásek, podle nějž ostatně bývá tato linie historické prózy nazývána jiráskovská. V současné literatuře to jsou např. Miloš Václav Kratochvíl, František Kubka.

⁷⁵ Počátek tohoto směřování spatřuje Stich již v Lindově *Záři nad pohanstvem* (1818).

⁷⁶ Za extrémní případ svévolného přístupu k pojetí historické postavy považuje román Václava Erbena – *Paměti českého krále Jiřího z Poděbrad* (1974).

*toho v detailech příliš mnoho neví (což je pro beletristu výhoda).*⁷⁷ Stich zde naráží na to, že Šotola měl prostor pro volnou fabulaci a pozměnil tím vyznění tohoto světce ke svému autorskému záměru.

K napětí mezi historickou věrohodností a uměleckým ztvárněním pak podle Sticha ještě přispělo vypjaté stylizování textu, konkrétně důraz na jeho expresivitu. Jak už bylo zmíněno, Šotola ji využívá na úrovni syntaktické i lexikální.

Expresivita slouží prozaikovi primárně k dynamizaci textu. Ale tím, že volí krátké, úsečné věty, ve kterých konkrétní informaci buď opakuje jinými slovy, nebo jen lehce specifikuje, nakonec dochází k opačnému efektu – retardaci. V kombinaci s neustálým opakováním expresivních a vulgárních slov to vede „*k pocitu monotónnosti, opakování bez konce, rozbředlosti textu,*“⁷⁸ dokonce až „*[...] k částečné slohové destrukci textu.*“⁷⁹

Stich tady vystihl, podobně jako V. Macura, největší slabinu *Svatého na mostě*. Šotolův způsob vyprávění se může zpočátku jevit nápaditým, šokujícím, ale každá zajímavost se neustálým omíláním nakonec stane všední a očekávanou.

Na závěr je potřeba tlumočit i názor kritiků katolicky orientovaných, kterých se *Svatý na mostě* dotkl nejcitlivěji a kteří spatřovali „*ve vydání románu (1978) součást kampaně komunistického režimu proti katolické církvi a snahu o znevážení blížícího se 250. výročí kanonizace světce (1729–1979).*“⁸⁰ Takový názor zastává například recenze Jana Podlešáka,⁸¹ který mohl, jak sám říká, na román veřejně reagovat až po roce 1989.

Podlešák se v hodnocení postavy Johánka z Pomuku dopouští podobné chyby jako M. Veselá, když jej vidí jako typického kariéristu. Toto označení je podle našeho názoru příliš přiléhavé kupříkladu postavě Mikuláše Puchníka, ale u Johánka dojde ke kariérnímu postupu spíše náhodně, nejde o promyšlený tah. Podlešák je právem rozhořčen, že Šotola

⁷⁷ Viz poznámka 72, s. 206.

⁷⁸ Tamtéž, s. 212.

⁷⁹ Tamtéž, s. 213.

⁸⁰ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Jiří Šotola: Svatý na mostě (1978)*. In *Literatura v diskusi*. Jinočany: H & H, 2000, s. 125. ISBN 80-86022-78-1.

⁸¹ PODLEŠÁK, Jan. *Svatojanská antilegenda (K románu Jiřího Šotoly Svatý na mostě)*. Setkání 1993, roč. 4, č. 4, s. 23–24.

tak nelichotivě zpodobňuje sv. Jana, ale jeho tvrzení, že literární postava nemá nic společného s historickým Johánkem, jsou mylná. Jak jsme doložili, Šotola se alespoň v hrubých obrysech historických faktů držel.

Ale i kdyby si celou historii o Johánkovi vymyslel, Podlešákovi naprosto uniká ironická rovina díla. Vždyť Šotolovi ani tak nejde o demontáž církevní legendy, ale spíše o dehonestaci dějinného procesu. Proto se na historii dívá s nadhledem a bez sentimentu, veden snahou alespoň trochu devalvovat velká slova a gesta minulosti.

Závěr

Hlavním cílem této bakalářské diplomové práce bylo ukázat odlišnost mezi historickou osobností a jejím literárním ztvárněním. Bylo zajímavé sledovat, jak Šotola postavu Jana Nepomuckého ve svém díle zobrazil a jaké důvody ho právě k takovému způsobu ztvárnění vedly.

Porovnáním historického a literárního Johánka z Pomuku jsme zjistili, že Šotola sice v hrubých obrysech vyšel z doložených údajů o jeho životě, ale celkové vyznění postavy nemá se svým reálným předobrazem ani s legendou téměř nic společného. Šotola se pro své negativní hodnocení světce zřejmě inspiroval u autorů protinepomucenského zaměření z počátku 20. století, konkrétně by jím mohl být realistický spisovatel a historik Jan Herben.

V jeho díle jsme totiž našli několik styčných bodů se Šotolovým ztvárněním Johánka z Pomuku, respektive i dalších postav. Šotola především převzal Herbenovo negativní hodnocení kléru i doktora Johánka, kterého Herben prezentuje jako lichváře a mnohoobročníka.

Šotola se s takovým obrazem církve i jejího představitele Jana Nepomuckého ztotožnil, ale vedly ho k tomu jistě jiné důvody než v případě Herbenově. Zatímco jeho protikatolické výpady byly politicky motivované, Šotola usiloval o popření svatojanského kultu a vůbec dalších historických stereotypů, protože v nich spatřoval jen falešná gesta, která nebezpečně idealizují naši minulost, a tím mimo jiné samozřejmě skrytě vyjadřoval svůj odmítavý postoj k tehdejší politické situaci v socialistickém Československu.

Nebyl ostatně jediný, kdo na dějiny pohlížel značně skepticky. Viděli jsme, že v některých rysech má blízko k tvorbě Vladimíra Körnera nebo Oldřicha Daňka, a společně s nimi se vymezoval vůči většinové produkci historické prózy a její ideologické interpretaci dějin.

Reakce kritiků na Šotolovo vyhraněné pojetí Jana Nepomuckého byly dosti rozporuplné, většinou byly silně ideologicky zabarveny. Marxisticky orientovaní kritikové

dílo oceňovali především kvůli jeho antiklerikálnímu zaměření. Jen málokterý z nich se pokusil posoudit dílo nezaujatě. Příkladem ideologického zneužití Šotolova románu byla recenze Jiřího Hájka v Tvorbě, který si dílo i postavy svévolně interpretoval a vyvolal tak odmítavou reakci autora, jemuž bylo umožněno na Hájkův článek veřejně odpovědět. Rozhodně stojí za povšimnutí, že Šotolova odezva byla překvapivě otevřená a znevažovala Hájkovy kritické schopnosti.

Pro katolíky bylo Šotolovo ztvárnění světce zcela nepřijatelné a ve vydání románu spatřovali součást komunistické kampaně proti katolické církvi. Paradoxně byl tak Šotola napadán za něco, proti čemu svými historickými romány bojoval, a to proti ideologickému výkladu dějin. Autorů, kteří byli schopni pohlížet na Svatého na mostě nezaujatě, byla jen hrstka, na předním místě recenze Vladimíra Macury a také studie Alexandra Sticha.

Touto prací jsme zhodnotili pouze jednu složku z několika možných vrstev, které román Svatý na mostě v sobě skrývá. Dílo Jiřího Šotoly by si jistě zasloužilo soustavnější pozornost, k níž jsme se svým dílčím pokusem pokusili přispět.

Anotace

Příjmení a jméno autora: Zlámalová Pavla

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta

Název diplomové práce: Fakta a fikce v románu Jiřího Šotoly Svatý na mostě

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Erik Gilk, Ph.D.

Počet znaků: 74 042

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 26

Klíčová slova: Historické romány v normalizaci.

Jiří Šotola.

Svatý na mostě.

Johánek z Pomuku, Jan Nepomucký.

Jan Herben.

Literární časopis Tvorba.

Resumé: Diplomová práce přináší zařazení historických románů Jiřího Šotoly do kontextu historické prózy normalizační doby. Zaměřuje se především na způsob ztvárnění hlavní postavy Johánka z Pomuku v románu Svatý na mostě a na jeho konfrontaci s historickou osobností Jana Nepomuckého. Na základě srovnání jsou za možný Šotolův inspirační zdroj při tvorbě Johánka označena díla Jana Herbena o nepomucenské otázce. V závěru diplomové práce jsou zhodnoceny rozporuplné reakce soudobé kritiky.

Seznam literatury

1. DOKOUPIL, Blahoslav. *Čas člověka, čas dějin (Poznámky k vývoji české historické prózy 1966–1986)*. Praha: Československý spisovatel, 1988.
2. DOKOUPIL, Blahoslav. *Český historický román 1945–1965*. Praha: Československý spisovatel, 1987.
3. DOKOUPIL, Blahoslav. *Dějiny z pohledu: Jiří Šotola*. In *Život je jinde...? Materiály z mezinárodní mezioborové konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 13. – 15. června 2001 v Praze*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2002, s. 263–268. ISBN 80-85778-35-1.
4. DOKOUPIL, Blahoslav (ed.) – Zelinský, Miroslav (ed.) a kol. *Slovník české prózy 1945–1994*. Ostrava: Sfinga, 1994.
5. HÁJEK, Jiří. *Šotolova absurdní historická groteska a naše kritika*. *Tvorba* 3. 10. 1979, č. 40, s. 6.
6. HÁJKOVÁ, Jaroslava. *Šotolovy historické romány*. *Svobodné slovo* 14. 12. 1978, roč. 34, č. 295, s. 5.
7. HAMAN, Aleš. *Mýtus dějin a demytizace v historické próze období normalizace*. In *Normy a normalizace. Sborník referátů z konference 38. Bezručovy Opavy*. Praha – Opava: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1996, s. 10–13. ISBN 80-85778-17-3.
8. HAUSENBLAS, Karel. *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova, 1971.
9. HERBEN, Jan. *Jan Nepomucký: spor dějin českých s církví římskou*. Praha: vl. n., 1898.
10. HEŘMAN, Zdeněk. *Svatý bez svatozáře*. *Mladá fronta* 12. 12. 1978, roč. 34, č. 293, s. 4.
11. HODROVÁ, Daniela a kol. *...na okraji chaosu...* Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1.

12. HRABÁK, Josef. *Nový román Jiřího Šotoly*. Rovnost 16. 11. 1978, roč. 93, č. 271, s. 5.
13. HRZALOVÁ, Hana. *Podle mého názoru*. Tvorba 23. 4. 1980, č. 17, s. 24.
14. LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Jiří Šotola: Svatý na mostě (1978)*. In *Literatura v diskusi*. Jinočany: H & H, 2000, s. 124–126. ISBN 80-86022-78-1.
15. MACURA, Vladimír. *Johánek na rožni*. Zemědělské noviny 4. 11. 1978, roč. 34, č. 261, s. 2.
16. MOLDANOVÁ, Dobrava. *Historia magistra deziluze*. In *Život je jinde...? Materiály z mezinárodní mezioborové konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 13. – 15. června 2001 v Praze*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2002, s. 29–34. ISBN 80-85778-35-1.
17. PODLEŠÁK, Jan. *Svatojanská antilegenda (K románu Jiřího Šotoly Svatý na mostě)*. Setkání 1993, roč. 4, č. 4, s. 23–24.
18. POHORSKÝ, Miloš. *Historický román jako dramatický rozhovor*. In ŠOTOLA, Jiří. *Kuře na rožni*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 321–327.
19. POLC, Jaroslav V. *Svatý Jan Nepomucký*. Praha: Zvon, 1993. ISBN 80-7113-071-0.
20. RZOUNEK, Vítězslav. *Nesvatý svatý. Nad historickým románem Jiřího Šotoly*. Rudé právo 9. 12. 1978, roč. 59, č. 291, s. 5.
21. STICH, Alexandr. *K stylizaci současné historické prózy*. Naše řeč, 1979, roč. 62, č. 4, s. 203–213.
22. ŠOTOLA, Jiří. *K Hájkově kritice románu Svatý na mostě*. Tvorba 2. 4. 1980, č. 14, s. 17.
23. ŠOTOLA, Jiří. *Svatý na mostě*. Praha: Československý spisovatel, 1978.
24. VESELÁ, Marie. *Osobitý historický román*. Práce 9. 1. 1979, roč. 35, č. 7, s. 6.
25. VILIKOVSKÝ, Jan. *Próza z doby Karla IV*. Praha: Sfinx Bohumil Janda, 1948.
26. VLNAS, Vít. *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha: Mladá fronta, 1993. ISBN 80-204-0358-2.